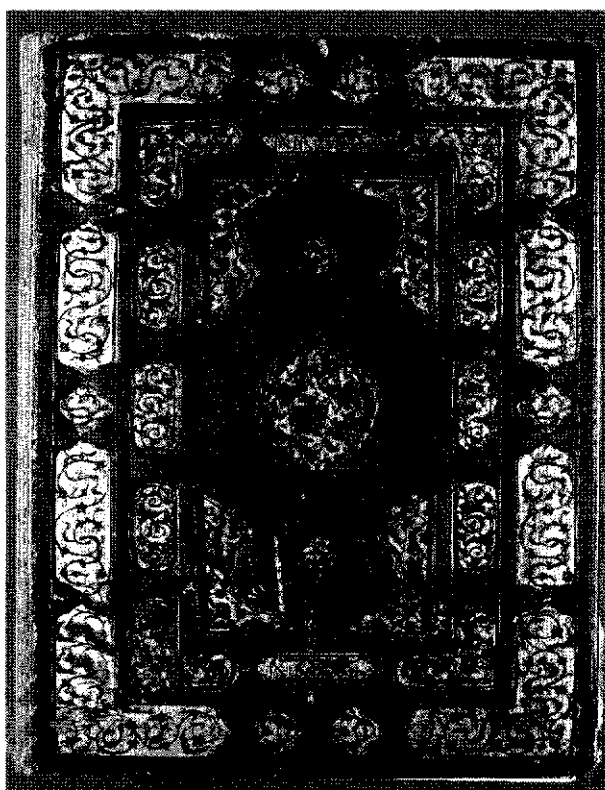

نسخه‌شناسی یک جلد قرآن نفیس

قربان عزیززاده

موزه‌دار مسئول موزه رضا عباسی

یکی از نفایس کتب خطی و مذهب از مجموعه ذخایر اموال فرهنگی متعلق به موزه رضا عباسی تهران نسخه‌ای از قرآن کریم بخط و رقم عبدالله الکاتب است که دقیقاً در یک‌هزارمین سال از هجرت نبی اکرم (ص) به هنگام سلطنت شاه عباس بزرگ و همزمان با انتقال پایتخت صفویان از قزوین به اصفهان و احتمالاً در کارگاه هنری سلطنتی استنساخ، تذهیب و تجلید شده است.

این اثر شریف که همچون ستاره‌ای در میان سایر آثار این موزه می‌درخشد در قطع وزیری است، هر ورق آن ۳۶×۲۴ سانتی‌متر و به شماره ۶۷۰-ک/ص به ثبت رسیده، اینک در بخش ویژه خوشنویسی موزه رضا عباسی در معرض تماشای علاقه‌مندان است. بویژه از جهات اجزاء و عناصر طرح‌ها و وسعت تزئینات، وجود تعداد کثیر اوراق مستحبات و ملحقات تزئینی در پیش از افتتاح، جوار متن شریف و پس از خاتمه کتاب، یکی از نفایس کتابت و کتاب‌آرایی ایرانی در عصر صفوی است که در طراحی و اجرای بسیاری از جزئیات به ویژه در میزان گسترده کاربرد طلا و لاجورد، نگارش به قلم‌های محقر سفیدابی در کتیبه‌های عناوین و مستحبات و ملحقات تزئینی، رنگ‌گذاری در فضای خالی برخی حروف در سر سوره‌ها و عناوین و... شواهدی از کتاب‌آرایی مکانب هرات و تبریز را به همراه دارد که خود نشانه‌ای از پیوستگی هنرهای تزئینی ایرانی در مکانب و دوره‌های مختلف است.

آغاز نسخه - شمسه تحدی

این نسخه شریف با دو صفحه شمسه تحدی آغاز می‌گردد، صفحات اخیر در متن و حواشی مذهب مرصع، مزدوج هستند و هر صفحه مشتمل بر شمسه مرکزی با دو کتیبه در پیشانی و ذیل است، شمسه‌ها حاوی کلام تحدی - آیه هشتاد و هشتم از سوره مبارکه الاسری بخط رقا و کتیبه‌ها بشیوه ریحان به قلم سفیداب محقر و به ترتیب ذیل ثبت شده‌اند:

صفحه نخست، درون شمسه: / قال الله تبارک و تعالی / قل لئن اجتمعت الانس و الجن علی / ان یا توامتل هذا / کتیبه پیشانی: / انه لقران کریم / آیه هفتاد و هفتم از سوره مبارکه الواقعة کتیبه ذیل: / لایمسه الا المطهرون / آیه هفتاد و نهم از سوره مبارکه الواقعة

دنباله کلام تحدی در صفحه مقابل به همان قلم به ترتیب ذیل:

درون شمسه / القران لایاتون، بمثله ولو کان بعضهم / لبعض ظهیراً / از آیه هشتاد و هشتم سوره الاسری کتیبه پیشانی / فی کتاب مکنون / آیه هفتاد و هشتم سوره مبارکه الواقعة کتیبه ذیل / تنزیل من رب العالمین / آیه هشتاد و هشتم از سوره مبارکه الواقعة شمسه‌ها در دو صفحه اخیر کنگره‌ای با بوم زرانود بوده و به شیوه گلزار مرصع مزین هستند و حواشی آنان به رنگ لاجورد با نقوش اسلیمی و جدول‌های مضاعف الوان تزئین یافته و به شرفه‌های کوتاه و کمند ساده ختم می‌گردند.

ابعاد بخش مذهب در این صفحات حدود ۳۳×۲۰ سانتی‌متر و به لحاظ طرح و اجرا یادآور نقوش فرشهای ایرانی و برخی گنبدی‌های دوران صفوی است.

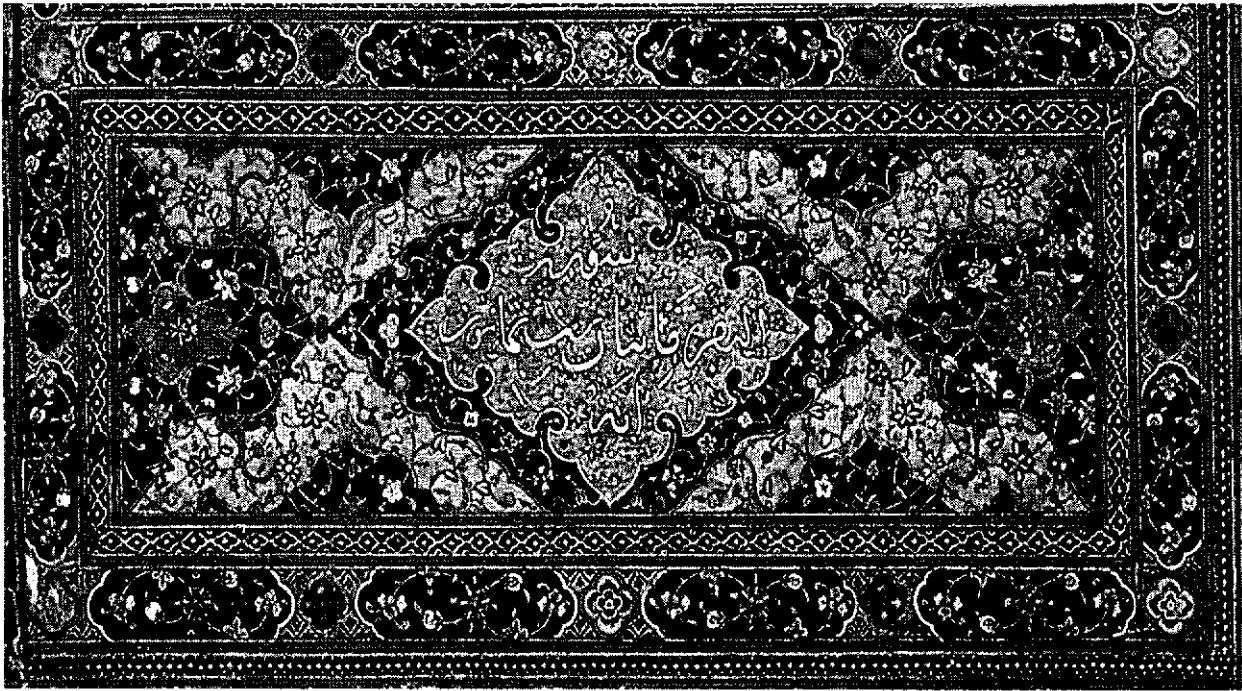
فانحة الكتاب

شیوه درج فانحة الكتاب در دو صفحه متناظر، تذهیب و رنگه نویسی افتتاح در این نسخه شریف، معرف خوبی از تعالی فنون کتابت و کتاب‌آرایی ایرانی از آغاز هزاره دوم هجری است.

متن شریف - آیات شریفه - در دو صفحه سراسر مذهب، مرصع، مزدوج و متناظر به خط محقق جلی محقر به قلم سفیداب است، هر صفحه در چهار سطر مشتمل بر عنوان سوره عدد و متن آیات شریفه است، صفحات شامل یک ترنج بزرگ زرانود و جوانب را نیم ترنجهایی با بوم زرین که به شیوه گلزار مرصع تزئین یافته، احاطه نموده است. حواشی داخلی مشتمل بر نیم ترنجهای قرینه جانبی و همراه با نقوش تکمیلی اسلیمی ماری و شاخه‌های نازک اسلیمی مرصع بر بوم لاجورد است.

حاشیه میانی جدولهای مضاعف الوان و حاشیه خارجی با تکرار نقوش ترنجهای کوچک و نیم ترنجهای مذهب و مرصع است.

آیات به خط رقاع جلی محرر سفیدابی بر بوم زراندود که به شیوه گلزار مرصع تزئین یافته‌اند، سر ترنج‌ها و جوانب قاب با شاخه‌های اسلیمی مرصع بر بوم لاجوردی است، دارای گره سازی بوده و به انواع جدولهای الوان ختم می‌شوند. طرح کلی سر سوره‌ها با یک قاب به ابعادی حدود ۱۴×۴/۵ سانتی متر و به شیوه بازوبندی هستند و لیکن علیرغم وجوه کلی مشترک در طرح و اجرای جزئیات متفاوت از یکدیگرند.

نکته شایان ذکر آن است که در ثبت عناوین سوره‌ها به جز چند مورد استثنایی نظیر سوره مبارکه نساء، نامی از محل نزول آیات و سوره‌ها - مکی و مدنی بودن، بعمل نیامده و فقط به درج عنوان مرسوم و عدد آیات اکتفاء شده است.

رقم

با اتمام سوره مبارکه ناس، رقم کاتب درون کتیبه‌های بازوبندی نظیر سر سوره‌های کتاب در سه سطر به خط نسخ جلی و پس از کلام / صدق الله العلی العظیم / به ترتیب ذیل ثبت شده است:

/ قد فرغ من اتمام هذا الکلام و تشرفت بکتابه فی خیر الایام /

/ عاشر شهر الصیام لسنه الف من هجرة النبی سید الانام /

/ کتبه اقل الانام عبدالله الکاتب حامد الله و مصلیاً علی نبیه محمد و آله /

- همانگونه که مشهود است رقم که خود را با نام عبدالله الکاتب معرفی نموده، استنساخ این مصحف نفیس را در دهم ماه رمضان از یکهزارمین سال هجرت نبی اکرم (ص) و همزمان با سلطنت شاه عباس بزرگ صفوی به اتمام رسانیده و علی رغم مساعی که به عمل آمد و با مراجعاتی که به برخی مصادر کتابت و خوشنویسی و منابع تاریخ دوره صفوی صورت گرفت، متأسفانه، کاتب مزبور شناخته نشد و از زندگانی و آثارش اطلاعی به دست نیامد.

دعای بعد از ختم

- همان گونه که در بعضی نسخه‌های خطی و نفیس قرآن کریم مرسوم

- کلیه تزئینات را جدول کشیهای الوان همراه با شرفه‌های گیاهی کوتاه لاجوردی تکمیل و احاطه می‌نماید و سراسر طرحها و تزئینات این موضع را می‌توان در تذهیب شیوه تبریز و مقدم بر آن در مکتب هرات جستجو نمود که به خوبی نمایانگر روند تکاملی هنرهای تزئینی و کتاب آرایی ایرانی هستند، هنرمند کاتب و مذهب در صفحات موصوف، نهایت خلاقیت را در طراحی، رنگ گذاری، تزئین، ترصیع و خوشنویسی بکار بسته‌اند و ظاهراً هیچ نقطه‌ای را بدون طرح و اجراء باقی نگذاشته و به نظر نمی‌رسد افزونتر از آنچه انجام پذیرفته، می‌توانسته‌اند گامی فراتر بگذارند.

آغاز سوره البقره

صفحات پنجم - ششم از این نسخه شریف آغاز سوره مبارکه البقره را شامل می‌گردد و با تذهیب، ترصیع، تشعیر و طلا اندازی در بین سطور و جدول کشی همراه است و کاربرد گسترده طلا و لاجورد در آن به خوبی نمایان می‌باشد.

آغاز سوره البقره مزین به سر لوح تاجی است و با ساقه‌ها و نقوش اسلیمی ماری تزئین یافته و در پیشانی صفحه، کتیبه عنوان و عدد آیات سوره شامل: /سوره البقره مائتان و ست ثمانون آیه / است که به خط رقاع جلی محرر به قلم سفیداب درج شده است.

متن در دو صفحه اخیر زراندود و به شیوه گلزار مرصع تزئین یافته و با طلا اندازی تکمیل شده است. صفحه نخست در ۹ سطر و صفحه ثانی - دنباله سوره - به تبعیت از مسطر کل کتاب در دوازده سطر بخط نسخ جلی تنظیم شده است، حواشی این دو صفحه تشعیری و با نقوش ختایی زرین تزئین گردیده است.

سر سوره

به استثناء دو سوره آغازین کتاب - فاتحه و البقره - که عناوین آنان هر یک به طرز خاصی ارائه شده‌اند، یکصد و دوازده سوره دیگر با سر سوره‌های نسبتاً یکسان هستند و همگی با کتیبه بازوبندی مذهب و مرصع، عناوین و عدد

سوم
بقدر و بنا بر ما

Handwritten text in Arabic script, likely a title or a religious phrase, centered within the watermark area. The text is difficult to read due to the low contrast and the texture of the paper.

Handwritten text in Arabic script, located at the bottom of the page, possibly a date or a signature. The text is also difficult to read due to the low contrast.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

القرآن الكريم

القرآن الكريم
مسند ولورد راجه
لنصر طبع

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

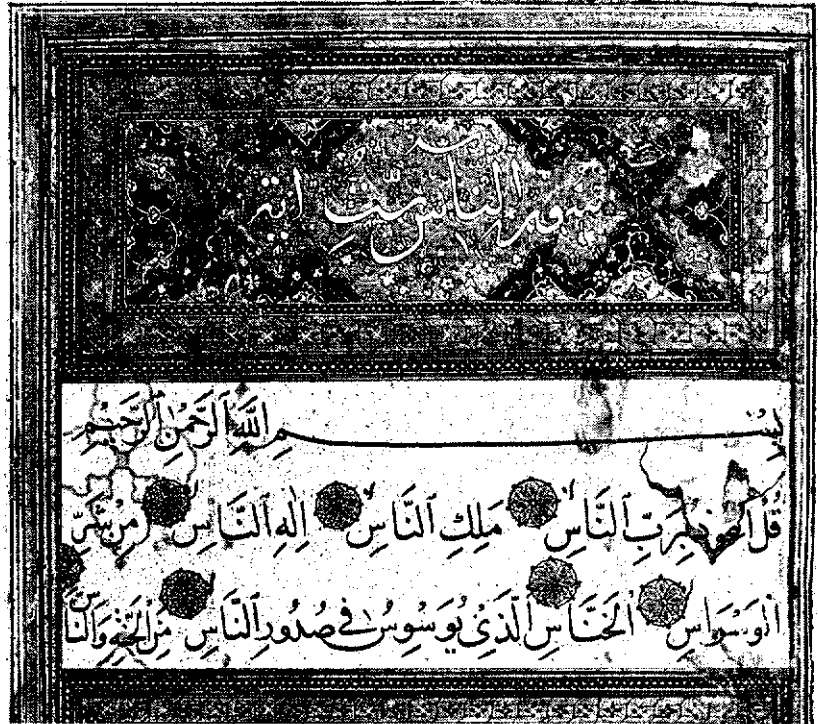
سورۃ النّٰسِ اٰتِیَہ

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
اَللّٰهُمَّ اِنِّیْ اَسْئَلُکَ الْعِلْمَ
الَّذِیْ یُفِیْءُ الْعِلْمَ بِالْحَقِیْقَاتِ
وَالْحَقِیْقَاتِ بِالْحَقِیْقَاتِ
وَالْحَقِیْقَاتِ بِالْحَقِیْقَاتِ

صَلَّیْ اللّٰهُ عَلَیْ الْعَظِیْمِ

قَدْ فُیْءَ الْعِلْمَ بِالْحَقِیْقَاتِ
وَالْحَقِیْقَاتِ بِالْحَقِیْقَاتِ
وَالْحَقِیْقَاتِ بِالْحَقِیْقَاتِ
وَالْحَقِیْقَاتِ بِالْحَقِیْقَاتِ
وَالْحَقِیْقَاتِ بِالْحَقِیْقَاتِ

تفال در دو سطر درون کتیبه ثانوی و در میانه صفحه اخیر به شرح ذیل است:
 اللهم انی توکلت علیک و تفالت / فارسی ماهوالمکتوم فی سرک المکتوب
 فی غیبک / که به شیوه ثلث - ریحان سفیدابی محرر درج شده است.
 توضیحات در نحوه استخاره در صفحه آغازین مشتمل بر هفت سطر و هر
 سطر در چهار ترنج قرینه مذهب با طرح قابلی زراندود و به خط نستعلیق قلم
 سفیداب محرر به نظم فارسی و هر ترنج به یک حرف از حروف تهجی
 اختصاص دارد و صفحه ثانوی - مقابل - دنباله حروف الفباء در خصوص
 کیفیت استخاره و ارتباط آن با متن شریف به همان شیوه ادامه می یابد.

صفحه دوم از تفال من... در ده سطر نظم فارسی به همان قلم و با
 تزئیناتی نظیر صفحه نخست از همین بخش تنظیم یافته است.

حاشیه داخلی و جوانب کتیبه ها با جدولهای مثنی و تسمه های الوان و دانه
 نشان است و حاشیه میانی نسبتاً عریض با تکرار طرح ترنج و نیم ترنج های
 قرینه، متداخل، مذهب و مرصع بوده با شاخه ها و طرح های اسلیمی تکمیل
 یافته است. حاشیه خارجی مشتمل بر جدول الوان و با شرفه های کوتاه تزئین
 یافته، کلیه طرح ها و تزئینات را کمند ساده ای احاطه نموده است.

بوم در صفحات موصوف زراندود بوده و نظیر سایر موارد به شیوه گلزار
 مرصع تزئین شده است و می توان گفت که از جهات طراحی و جزئیات اجراء،
 تنوع رنگها و عناصر تزئینی، کاربرد قلم های مختلف نظم و نثر فارسی و عربی
 و تذهیب و ترصیع و... بسیار حائز اهمیت است و مصدومیت جزئی در رنگهای
 حاشیه میانی و ذیل سمت چپ صفحه آغازین، چیزی از نفاست و زیبایی آن
 نمی کاهد.

- تقسیمات فرعی و جزئی کتاب با ذکر عناوین جزو، نصف، حزب و تعیین
 مواضع سجدهات با درج کلمه سجده در موارد ضروری در حاشیه صفحات با
 رنگه نویسی به قلم شنجرف و زر مشخص شده است و در یکی از صفحات،
 تقسیمات نصف با طلا اندازی و ابری سازی و دندان موشی در تمامی صفحه
 همراه شده است.

است در این مصحف شریف نیز «الدعا بعد ختم کلام الله» در دو صفحه سراسر
 مذهب، مرصع و مزدوج همراه با رنگه نویسی در بخش ملحقات و مستحبات
 تزئینی در بدرقه کتاب افزوده شده است. صفحات مزبور مشتمل بر نقش ترنج
 مرکزی و دو کتیبه در پیشانی و ذیل است، عنوان و متن دعا به خط رقاغ جلی
 محرر به قلم سفیداب به شرح زیر درج شده اند:

الدعا بعد ختم کلام الله المجید/ اللهم انفعنا بالقرآن العظیم و بارک
 لنا بالآیات. الذکر الحکیم و / تقبل منا انک انت السميع العلیم / یتب علینا انک
 انت التواب الرحیم /

دنباله دعا، صفحه مقابل اللهم اجعل / القرآن لنا فی الدنیا / قریناً و فی
 القبر مونساً و فی / الکیمه شافعاً و علی الخیرات دلیلاً / و فی النار سترو حجابا
 برحمتک یارب /

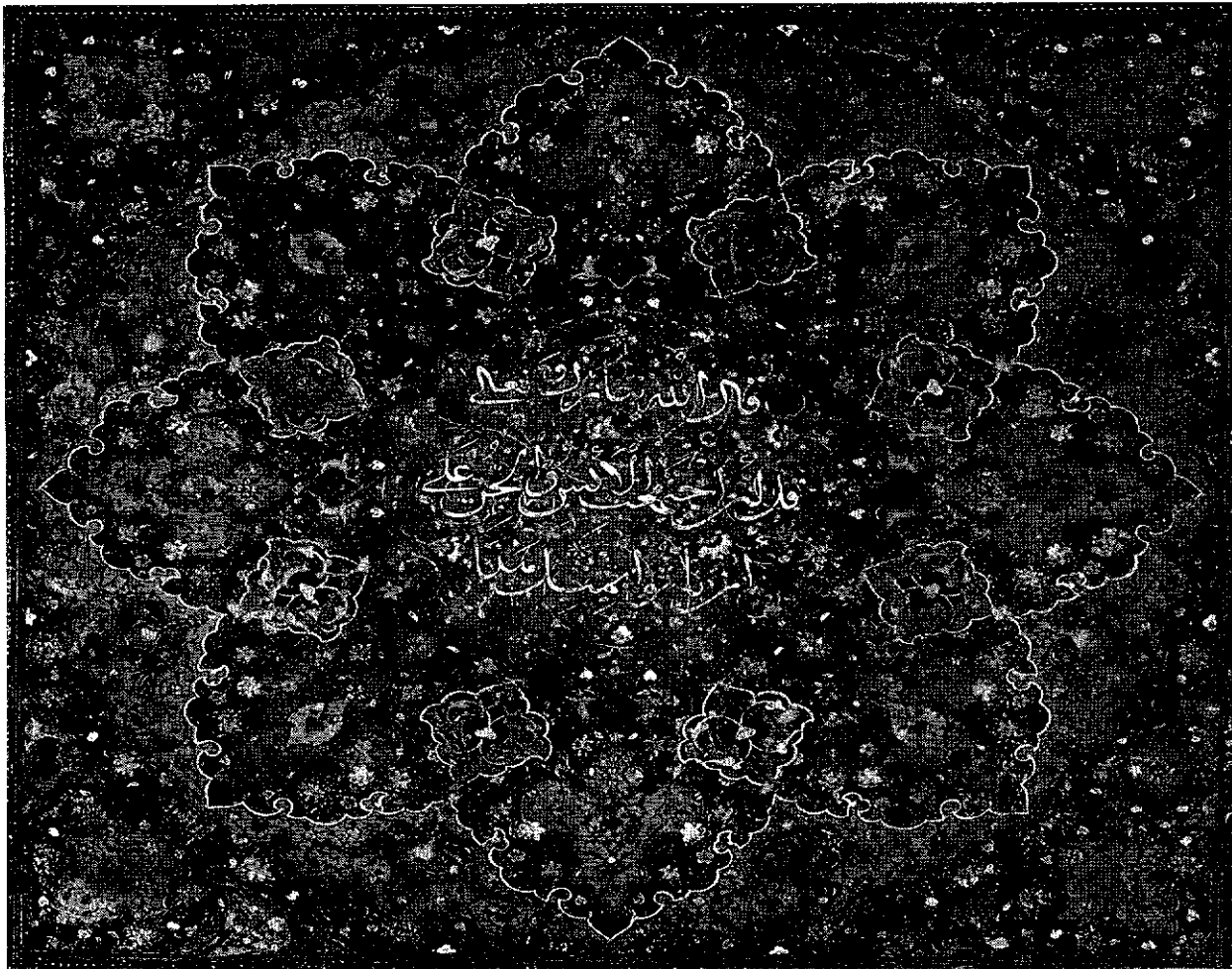
متن ترنج میانی و کتیبه های دو صفحه اخیر نیز زراندود و به شیوه گلزار
 مرصع است و حواشی ترنج ها را واگیره های چلیپایی - در هر جانب یک زوج -
 احاطه نموده و حواشی کتیبه ها را جدول کشیهای مضاعف الوان، تسمه زرین و
 گره سازی فراگرفته و حاشیه عریض صفحات با تکرار نقش ترنج و نیم
 ترنج های متداخل تکمیل شده اند و در نهایت کلیه تزئینات به جدول و
 شرفه های کوتاه گیاهی ختم می شوند.

تفال من کلام الله

از دیگر ملحقات و مستحبات تزئینی این مصحف شریف دو صفحه «فی
 التفال من کلام الله المجید» است که سراسر مذهب و مرصع در نحوه استخاره
 از کتاب به دنبال دعای ختم در بدرقه کتاب آمده است. این دو صفحه نیز نظیر
 سایر مستحبات تزئینی در سراسر متن و حواشی در نهایت نفاست و زیبایی
 طرح و اجرا شده است.

عنوان این بخش به خط رقاغ جلی محرر به قلم سفیداب درون یک کتیبه
 بازوبندی در پیشانی صفحه و همانند سر سوره های کتاب است و دعای آغاز

زربین است، همچنین در پیشانی و ذیل هر لنگه دارای کتیبه‌ای ضربی به خط ثلث جلی و تکرار آیه شریفه «لا یمسه الا المطهرون» آیه هفتاد و نهم از سوره مبارکه الواقعة است.

اندرون جلد از چرم تیماج سرخ، به شیوه سوخت معرق با طرح لچک ترنج و حواشی با واگیره‌های مذهب و معرق و شاخه‌های اسلیمی الوان و طرح گل‌های شبدری - چهارپر - در فواصل واگیره‌ها تزئین یافته است. دو لنگه جلد را عطفی چرمی - میشن - به رنگ قهوه‌ای سوخته مرتبط می‌سازد.

تنظیم کتاب به صورت فرمهای چند ورقی مجزا است و شیرازه ته دوخت آن، اتصال کتاب را از طریق اوراق ضخیم الحاقی آستر بدرقه با عطف و جلد میسر می‌سازد.

جلد موصوف به ویژه بخش اندرون آن به علت ظرافت و ساختار ویژه تزئینات آن دارای ریختگی و مصدومیت جزئی است و ظاهراً نسبت به مصحف موضوعه متعلق به دوره‌ای متأخر است و می‌تواند از اواخر عهد صفویه باشد.

- مصحف موصوف ظاهراً در اوایل قرن سیزدهم هجری، مرمت، وصالی و متن و حاشیه شده از این رو راده‌های صفحات آن به واسطه تیغ خوردگی از میان رفته‌اند و اینک به جز آسیب‌های جزئی در تزئینات و جلد، کتاب از سلامت نسبی برخوردار است و جزء ذخایر آثار نفیس و تاریخی کشور در موزه رضا عباسی تهران حفاظت می‌شود.

نشانه‌های پایانی آیات در کتاب به صورت گل‌های کوچک شش پر منتظم هندسی و مذهب در بین سطور مشاهده می‌شود و علائم تجویدی و رموز حروف به قلم شنجرفی خفی درج شده‌اند.

برخی جا افتادگیها پس از مقابله متن حاضر با نسخه اساس، در حاشیه معدودی از صفحات افزوده شده و در حاشیه عموم صفحات نقش یک الی شش فقره شمس و ترنج‌های مذهب و مرصع به دو شکل کلی، ترنج چهارگوش شرفه دار و شمسه کوچک وجود دارد.

- به استناد یک یادداشت مندرج در یکی از اوراق بدرقه، کتاب شامل ۳۳۸ برگ است. ایضاً در آخرین صفحه از اوراق اصلی کتاب اثر یک یادداشت به قلم تحریری در ثبت و انتقال مالکیت نسخه وجود داشته که به همراه دو نقش مهر در ذیل آن عاملاً محو شده‌اند.

مسطر عمومی صفحات کتاب به ابعاد حدود ۲۴×۱۴ سانتی متر و هر صفحه در دوازده سطر به خط نسخ جلی با مرکب مشکلی تحریر یافته است.

جلد

کتاب موصوف دارای جلدی دو لنگه - ۲ لتی - چرمی و نفیس، مذهب، معرق و کتیبه دار به ابعاد ۳۶/۵×۲۴ سانتی متر است.

رویه از چرم میشن به رنگ قهوه‌ای تیره با طرح لچک ترنج، سوخت ضربی و مذهب است. ترنج میانی و دو ردیف حواشی داخلی و خارجی با تکرار طرح شاخه‌های اسلیمی به رنگ مشکلی و واگیره‌سازی همراه با جدول و تسمه

